

УДК 35.001.891.3:[001.895:330.341.2]

КОЖУШКО Анастасія Олександрівна,
аспірант НАДУ

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Досліджуються поняття «інновація», «управлінська інновація». За допомогою інституціонального підходу аналізується співвідношення понять «інновація» та «організаційна зміна». Обґрунтовується сприйняття інновації як інституціональної зміни. Отримані результати використовуються як методологічна основа для формулювання поняття «стратегія інноваційного розвитку» публічного управління.

Ключові слова: інновація, організаційна зміна, публічне управління, інституціональна зміна, стратегія.

Kozhushko A. O. Institutional approach to the research of innovative development of public administration

The concepts «innovation», «managerial innovation» are investigated. The correlation between «innovation» and «organizational change» on the basis of the institutional approach is analyzed. The perception of innovation as an institutional change is substantiated. The obtained results are used as a methodological basis for the formulation of the concept of «strategy of innovative development» of public administration.

Key words: innovation, organizational change, public administration, institutional change, strategy.

Постановка проблеми. Комплексне дослідження будь-якого явища суспільного життя створює необхідність у вивченні його змісту, походження і використання поняття. У свою чергу, це слугуватиме своєрідною методологічною

основою для аналізу цього явища, його становлення як інституціональної практики. З огляду на те що займатися проблематикою інноваційного розвитку публічного управління стає можливим лише після дослідження сутності явища «інновація» та «управлінська інновація», розуміння її принципів функціонування як інституціональної практики, ключовим завданням є визначення її співвідношення з таким явищем, як зміна, особливо організаційна зміна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні дослідники багато уваги приділяли розробці теоретико-методологічних засад інноваційного розвитку публічного управління. Серед них В. Бакуменко, В. Горбатенко, В. Дзюндзюк, М. Їжа, Ю. Кальниш, А. Михненко, О. Орлов, С. Попов, В. Толкованов, О. Федорчак, Х. Хачатурян, І. Чикаренко та ін. Також у цьому напрямі працювали відомі зарубіжні вчені Г. Атаманчук, Л. Сморгунов, Дж. Грахам, Дж. Евалтом, В. Райт, Г. Пітерс, Т. Вірхайн, Д. Осборн, Т. Геблер. Їхні напрацювання створили теоретико-методологічну основу для дослідження інноваційних механізмів публічного управління, механізму нововведень, зокрема інноваційної діяльності. Учені обґрунтували теоретико-методологічні засади інноваційної теорії державного управління, довели необхідність системної державноуправлінської інноваційної діяльності як ефективного способу реформування публічного управління, запропонували класифікацію управлінських інновацій, розробили стратегії інноваційного розвитку, проаналізували західні інноваційні парадигми публічного управління. Незважаючи на великий теоретико-методологічний доробок у сфері інноваційного розвитку публічного управління, актуальним є пошук нових теоретичних підходів на основі інституціональної теорії.

Метою статті є розширення теоретико-методологічної бази для дослідження інноваційного розвитку публічного управління на основі інституціональної теорії, аналіз співвідношення понять «інновація» та «організаційна зміна», визначення дефініції «стратегія інноваційного розвитку публічного управління».

Викладення основного матеріалу. Поняття «інновація» є надзвичайно багатограним, відомо широке коло його визначень у різних галузях наукового знання. Вперше в науковій сфері поняття «інновація» вжив економіст, соціолог, основоположник інноваційної теорії Й. Шумпетер у 30-х рр. ХХ ст. Він надав декілька визначень цього явища: «втільнення наукового відкриття, технічного винаходу

в новій технології або в новому виді виробу»; «нова функція виробництва, нова науково-організаційна комбінація виробничих чинників, що створена підприємницьким духом»; «історично безповоротна зміна способу виробництва речей» [12] (переклад наш. – А. К.).

У загальному значенні, інновації – це використання результатів інтелектуальної праці, технологічних розробок для вдосконалення різних сфер соціально-економічного життя. На основі аналізу літератури можна виділити декілька основних груп визначення «інновації»: 1) інновації як статичний результат інноваційної діяльності, тобто матеріалізований продукт або послуга, технологія; 2) інновація як динамічний процес з певними стадіями, на яких постійно ведеться пошук нових знань; 3) інновація як інструмент або механізм для досягнення певної мети; 4) інтеграція всіх попередніх трактувань інновації, тобто визначення об'єднує і об'єкт, і процес впровадження ідеї, і результат [9, с. 7 – 8].

Відповідно до міжнародних стандартів, визначених у «Керівництві Осло», «інновація» – це кінцевий результат інноваційної діяльності, втілений у вигляді нового або вдосконаленого продукту чи технологічного процесу (також їх комбінації), який суттєво відрізняється від комплексу попередніх продуктів або процесів, він має бути доступний потенціально користувачам або введений у дію (у процес роботи, використовується в практичній діяльності або в новому підході до соціальних послуг). Саме вимога практичного використання інновації відрізняє її від таких концептів, як винахід. У цьому документі ключовим принципом концепту «інновації» є визначення знання як основи інновацій, отримання новизни і практичності, а також створення додаткової вартості чи її збереження [13].

Таким чином, існує велика кількість визначень поняття «інновація». У вітчизняній нормативно-правовій базі зміст поняття «інновація» визначений Законом України «Про інноваційну діяльність» – «новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоздатні технології, продукція або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери» [6]. Інновацію сприймають як суспільне благо, створене вперше й унікальне протягом певного періоду часу; як результат реалізації інноваційного проекту, який має на меті створення нового суспільно важливого (соціально

та економічно корисного) продукту, що не має аналогів у світі, і такого, що можна запатентувати [7, с. 60].

У теорії публічного управління застосовується поняття управлінських інновацій як одного з різновидів соціальних інновацій. На думку експертів ООН, управлінська інновація – це розробка державними органами нових напрямів діяльності і нових стандартних робочих процедур для вирішення проблем, що виникли в процесі реалізації державної політики. Відповідно до пункту № 4 Порядку денного п'ятої сесії ООН (Нью-Йорк, березень 2006 р.), який передбачав розгляд питання «Інновації у сфері управління», визначено чотири типи інновацій у публічному управлінні: 1) установчі інновації (оновлення або створення нових установ, або організацій); 2) організаційні інновації (нові процедури, методи управління); 3) інновації у формі підвищення якості публічних послуг; 4) концептуальні інновації (нові форми управління як участь населення) [3].

Вітчизняні науковці також досить ґрунтовно опрацювали визначення поняття «управлінська інновація». Український дослідник С. Попов запропонував поняття «державноуправлінські нововведення», яке ототожнюється з поняттям «управлінська інновація». Він трактує його так: це застосовані та узвичаєні наслідки цілеспрямованих якісних змін у складниках систем державного управління та місцевого самоврядування, громадянського суспільства та взаємовідносинах між ними [5].

На думку Х. Хачатуряна, інновації в публічному управлінні – це використання новацій (організаційних, інструментально-операційних, структурно-функціональних тощо) з метою збільшення ефективності (результативності) управлінської діяльності як у технологічному вимірі (внутрішньосистемному), так і стосовно соціального ефекту публічного управління (зовнішньосистемний вимір) [10, с. 9].

Управлінськими інноваціями можна вважати нові підходи, парадигми, концепції, а також нові розробки методологічного та методичного характеру: моделі, структури, методики, алгоритми, управлінські системи в цілому [7, с. 60].

З управлінською інновацією пов'язана дефініція «інноваційність у публічному адмініструванні», яка містить такі визначення: «1) ознака сучасного публічного адміністрування; 2) здатність до оновлення, відкритість новому; 3) пов'язана із загальними процесами в суспільстві, глобальними проблемами, інтеграцією знань і

форм соціального буття; 4) реалізація творчої ідеї та її реалізація, яка відрізняється від винаходу і стосується запровадження нового способу досягнення результату та/або при виконанні робіт; 5) включає всі нові елементи, нове поєднання існуючих елементів або суттєві зміни, або відхід від традиційних способів ведення справ і виконання діяльності; 6) розвиток і нові розробки політики та нові стандартні операційні процедури суспільних організацій для вирішення проблем державної політики; 7) ефективні, творчі та унікальні відповіді на нові проблеми або нова відповідь на старі проблеми» [7, с. 59].

Для узагальнення визначень, на наш погляд, під поняттям «управлінська інновація» слід розглядати нові управлінські технології, підходи та інструменти, які використовуються для трансформації системи публічного управління. Під поняттям «зміна» в менеджменті розуміють появу нових елементів або їх зв'язків в організації; придбання нових властивостей яким-небудь об'єктом. «Організаційними змінами» називають зміни в системі функціонування окремих співробітників, підрозділів або організації в цілому, здійснювані з метою організаційного розвитку (вдосконалення). Зазначимо ще одне більш широке визначення поняття «організаційна зміна» – «наслідок прийняття та реалізації управлінських рішень в організаціях, які функціонують у мінливому оточенні під впливом різноманітних зовнішніх і внутрішніх факторів та чинників, що призводить до появи різних типів нововведень та перетворень, можуть поєднуватись у різних напрямках та процесах (цільові і функціональні, структурні й організаційні, технічні та технологічні тощо) і здатні перешкоджати рецесійним тенденціям та забезпечувати ефективне використання всіх наявних ресурсів і можливостей» [7, с. 109].

Відповідно до класичної теорії менеджменту метою організаційних змін є перехід організації в новий стан, більшою мірою відповідний місії організації. Коли мова йде про будь-які зміни, передбачається, що до цього моменту об'єкт майбутніх змін вже існував. Тому до організаційних змін не відносять питання побудови нових організацій. Саме в цьому і полягає відмінність між інновацією як цілеспрямованою зміною, що спричиняє перехід системи з одного стану в інший, вносить нові стабільні елементи у функціонування організації, та зміною, яка не вимагає відмови від старих способів роботи і переходу до нових форм функціонування організаційної системи.

Якщо розглядати інновацію як динамічний процес змін під призмою інституціональної теорії, то можна побачити її зв'язок і навіть ототожнення з таким поняттям, як «інституціональна зміна» – перманентний процес якісних та кількісних перетворень соціальних та економічних інститутів, у тому числі публічного управління, який проходить не на рівні зміни правил, а на рівні зміни інститутів [4, с. 659]. Тобто організаційна зміна з точки зору інституціональної теорії – це зміна правил функціонування інституту, оскільки не передбачає радикальних заходів, окрім удосконалення наявної системи, тоді як інновація передбачає трансформацію існуючих інститутів, їх створення або імпорт, наприклад запозичення досвіду ринково орієнтованого публічного управління західних країн.

Застосовуючи інституціональний підхід, можна проаналізувати співвідношення понять «управлінська інновація» та «зміна» і виокремити специфіку управлінських інновацій, що відрізняє їх від змін, а саме:

1) цілепокладання в основі створення та впровадження будь-якої управлінської інновації, тобто нова якість (інституціональне перетворення) виникає в процесі цільового, усвідомленого перетворення системи публічного управління як соціального інституту;

2) орієнтація на кінцевий результат, не просто створення нового, а його поширення в соціальній практиці;

3) інновації – це суттєві для розвитку управлінських систем феномени (нові технології, методи організації, нові організаційні структури – рівень зміни інститутів);

4) інновації мають системний характер, будь-які достатньо вагомі інновації в одній сфері публічного управління внаслідок організаційної єдності потребують негайних змін у суміжних ділянках, а часто загальної перебудови організаційних структур органів державної влади, тобто вплив інституціональних змін на все інституціональне середовище.

Отже, ураховуючи результати проведеного аналізу, можна стверджувати, що інновація виступає в ролі інституціональної зміни, яка є основним фактором розвитку інституціонального середовища.

У сучасній теорії та практиці публічного управління і менеджменті існує багато визначень поняття «стратегія інноваційного розвитку», або «інноваційна стратегія»,

наприклад: 1) інноваційна стратегія – один із засобів досягнення цілей організації, який відрізняється від інших засобів своєю новизною, передусім для певної організації, для галузі ринку, споживачів, країни в цілому; 2) під інноваційною стратегією, як правило, розуміють погоджену сукупність інноваційних рішень, що чинять визначальний вплив на діяльність підприємства і мають довготермінові та нерідко важкозворотні наслідки. Інноваційна стратегія забезпечує ефективну динаміку розвитку процесу відтворення на підприємстві.

Цей термін вживається у назві стратегічних документів у сфері інноваційного розвитку в багатьох країнах світу, наприклад: наукова та інноваційна стратегія Великобританії (2009 – 2013 рр.), інноваційна стратегія Словацької Республіки (2007 – 2013 рр.), національна інноваційна стратегія Чеської Республіки (2004 р.), науково-технологічна та інноваційна стратегія Угорщини (2005 – 2013 рр.), національна інноваційна стратегія Фінляндії (2008 р.), інноваційна стратегія Швеції «Інноваційна Швеція» (2004 – 2010 рр.), довгострокова інноваційна стратегія Японії «Інновації – 2025» (2007 р.). Поширене також поняття «стратегія інновації», наприклад: європейська стратегія інновацій та доброго врядування на місцевому рівні, державна стратегія інновації Іспанії (2010 р.), стратегії науки, технологій та інновацій Ірландії (2006 – 2013 рр.). В Україні були проведені парламентські слухання «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010 – 2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» (2009 р.) і розроблений проект «Стратегія інноваційного розвитку України на період до 2030 року» (2018 р.).

Для розробки інноваційної стратегії необхідно реалізувати етапи, характерні процесу стратегічного планування. Інноваційна стратегія визначає систему стратегічних пріоритетів у розподілі інноваційних ресурсів. Варто зазначити, що будь-які стратегічні кроки країни або її окремої території, конкретної організації завжди мають інноваційний характер, тоді як інновації впроваджуються в межах відповідних стратегій та програм розвитку. Роль інноваційних стратегій у соціально-економічному розвитку країни полягає в тому, що інноваційна стратегія є одним із засобів досягнення стратегічних цілей, що відрізняється від інших засобів своєю новизною для певної галузі, ринку, підприємства або споживача і реалізується в рамках стратегічного планування.

Інноваційна стратегія місцевого розвитку має бути підпорядкована загальній стратегії розвитку країни і визначати цілі інноваційної діяльності на території, засоби їх досягнення і джерела залучення коштів на розвиток. Якщо говорити про сутність інноваційних стратегій розвитку на рівні окремої організації (підприємства), то це комплекс цілей і настанов, правил ухвалення рішень і способів переведення підприємства із старого (існуючого) положення в новий (цільовий) стан на основі впровадження інновацій (технологічних, виробничих, організаційних, управлінських, економічних, соціальних та ін.) і позиціонування підприємства на конкурентних ринках товарів і послуг. Інноваційна стратегія завжди визначає тип цільової поведінки підприємства на конкурентних ринках [11, с. 129].

Над розробкою класифікацій інноваційних стратегій працювали зарубіжні і вітчизняні вчені, серед них можна згадати С. Радинського, який узагальнив усі існуючі класифікації і виділив три типи інноваційних стратегій розвитку:

1) наступальна стратегія – найбільш активна інноваційна стратегія, за якої підприємство за рахунок активізації інноваційної діяльності та значних витрат на науково-дослідні роботи планує в найкоротші строки зайняти лідируючі позиції на ринку; 2) оборонна (захисна, пасивна) – передбачає пасивну роль та незначні витрати підприємства під час реалізації інноваційної діяльності; 3) комбінована (змішана) – передбачає комбінацію двох типів інноваційних стратегій, при цьому можливість комбінування має місце і для підтипів [8, с. 284].

Для більш ґрунтовного дослідження інноваційного розвитку публічного управління необхідною є розробка ключового поняття «стратегія інноваційного розвитку», використовуючи інституціональний та комплексний підходи як методологічну основу.

Комплексний підхід до інноваційного розвитку обґрунтовують вітчизняні дослідники В. Бакуменко та С. Попов. На їхню думку, впровадження принципів сучасних концепцій управління соціальними системами та публічного управління формує наслідки реформ у формі масштабних якісних змін у системі публічного управління шляхом використання комплексного механізму нововведень. Втілення найбільш життєспроможних нововведень сприяє формуванню стійких тенденцій інноваційного розвитку системи [1, с. 22].

Предметне поле інноваційних змін у державноуправлінській практиці достатньо широке і стосується нових цілей та їх ієрархії; нового різноманіття предметів практики та її інструментів (владні повноваження, методи, технології, процедури, регламенти, традиції, інформаційно-аналітична техніка, способи дії та інше); результатів (стандарты, критерії, оцінювання його якості). Змістовно-якісне перетворення одного елементу з метою отримання кінцевого (проміжного) результату потребує застосування нового способу (процесу) його досягнення, а також оцінювання його якості [2, с. 38 – 39]. Таким чином, інноваційні зміни певного елементу в практиці спричиняють необхідність введення комплексу інновацій.

Застосовуючи інституціональний підхід, на нашу думку, «стратегія інноваційного розвитку публічного управління» – це комплекс узгоджених між собою інституціональних змін у формі управлінських рішень довгострокової перспективи з метою трансформації (інституціонального розвитку) системи публічного управління. Стратегії передбачають використання комплексного механізму нововведень у системі публічного управління (розробку і застосування нових технологій, методів організації, створення нових організаційних структур, формування нових послуг, ринку управлінських послуг, впровадження нових управлінських технологій тощо).

Висновки. Можна зазначити, що дослідження поняття «управлінська інновація» сприяє кращому аналізу цього феномену, його функціонуванню як інституціональної практики. Управлінські інновації визначають зміст та інтенсивність трансформації публічного управління, їх відрізняють від організаційних змін, оскільки вони мають цілеспрямований, усвідомлений і системний характер, спричиняють суттєві перетворення і обов'язково орієнтовані на практичне використання, тобто виступають в ролі інституціональних змін. Результатом стратегічного планування у сфері інноваційного розвитку є інноваційна стратегія. Інституціональний та комплексний підходи як методологічна основа дослідження інноваційного розвитку дозволяє надати нове визначення стратегії інноваційного розвитку публічного управління як узгодженого комплексу інституціональних змін у вигляді управлінських рішень і дій, спрямованих на трансформацію публічного управління. У подальших дослідженнях планується розробити методологічну базу інноваційного розвитку публічного управління на основі інституціональної теорії в поєднанні із системним підходом.

Список використаних джерел

1. Бакуменко В. Д. Парадигма інноваційного розвитку суспільства: сучасні концепції реформування публічного управління / В. Д. Бакуменко, С. А. Попов // Ефективність держ. упр. – 2015. – Вип. 43. – С. 21 – 28.
2. Бакуменко В. Д. Підхід до формування предметного поля сучасних публічно-управлінських нововведень / В. Бакуменко, С. Попов // Акт. пробл. держ. упр. – 2011. – Вип. 4. – С. 36 – 41.
3. Инновации в сфере управления и государственно-административной деятельности как средство достижения согласованных на международном уровне целей развития : доклад о Проекте тысячелетия ООН / Комитет экспертов по государственному управлению Экономического и Социального Совета ООН. – Режим доступа : <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/unpan022323.pdf>.
4. Інституціональна зміна // Економічна енциклопедія. У 3 т. Т. 1 / відп. ред. С. В. Мочерний. – Київ : Академія, 2000. – 863 с.
5. Попов С. А. Державно-управлінські нововведення: обґрунтування поняття та предметного поля / С. А. Попов // Державне будівництво. – 2013. – № 1. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVu_2013_1_12.
6. Про інноваційну діяльність : Закон України від 4 лип. 2002 р. № 40-IV // Відом. Верховної Ради України. – 2002. – № 36.
7. Публічне управління : термінол. слов. / уклад. : В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петрос [та ін.] ; за заг. ред. В. С. Куйбіди [та ін.]. – Київ : НАДУ, 2018. – 224 с.
8. Радинський С. Класифікація інноваційних стратегій підприємства / С. Радинський // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2013. – Вип. 2(9). – С. 277 – 285. – Режим доступу : <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2013/13rsvisp.pdf>.
9. Федорчак О. В. Інновації в державному управлінні: регіональний аспект : монографія / О. В. Федорчак. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2013. – 194 с.
10. Хачатурян Х. В. Інновації в державному управлінні : монографія / Х. В. Хачатурян. – Київ : НАДУ, 2005. – 252 с.

11. Чикаренко І. А. Теоретико-методологічні засади формування системи управління інноваційним розвитком територіальних громад : дис. ... д-ра наук з держ. упр. : 25.00.04 / Чикаренко Ірина Аркадіївна. – Київ, 2016. – 456 с.

12. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Исследование предпринимательской прибыли, капитала и цикла конъюнктуры / Й. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 458 с.

13. Oslo Manual Proposed Guidelines for Collecting Reporting and Using Data on Innovation, 4th Edition – Oslo [sn]. 2018.-258 p.Retrieved from https://read.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/oslo-manual-2018_9789264304604-en#page22.

List of references

1. Bakumenko V. D. Paradyhma innovatsiinoho rozvytku suspilstva: suchasni kontseptsii reformuvannia publichnoho upravlinnia / V. D. Bakumenko, S. A. Popov // Efektyvnist derzh. upr. – 2015. – Vyp. 43. – S. 21 – 28.

2. Bakumenko V. D. Pidkhid do formuvannia predmetnoho polia suchasnykh publichno-upravlinskykh novovveden / V. Bakumenko, S. Popov // Akt. probl. derzh. upr. – 2011. – Vyp. 4. – S. 36 – 41.

3. Innovatsii v sfere upravleniya i gosudarstvenno-administrativnoy deyatelnosti kak sredstvo dostizheniya soglasovannyih na mezhdunarodnom urovne tseley razvitiya : doklad o Proekte tyisyacheletiya OON / Komitet ekspertov po gosudarstvennomu upravleniyu Ekonomicheskogo i Sotsialnogo Soveta OON. – Rezhim dostupa : <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/un/un/>

4. Instytucionalna zmina // Ekonomichna entsyklopediia. U 3 t. T. 1 / vidp. red. S. V. Mochernyi. – Kyiv : Akademiia, 2000. – 863 s.

5. Popov S. A. Derzhavno-upravlinski novovvedennia: obgruntuvannia poniattia ta predmetnoho polia / S. A. Popov // Derzhavne budivnytstvo. – 2013. – № 1. – Rezhym dostupu : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2013_1_12.

6. Pro innovatsiinu diialnist : Zakon Ukrainy vid 4 lyp. 2002 r. № 40-IV // Vidom. Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2002. – № 36.

7. Publichne upravlinnia : terminol. slov. / ukklad. : V. S. Kuibida, M. M. Bilynska, O. M. Petroie [ta in.] ; za zah. red. V. S. Kuibidy [ta in.]. – Kyiv : NADU, 2018. – 224 s.

8. Radynskiy S. Klasyfikatsiia innovatsiinykh stratehii pidpryiemstva / S. Radynskiy // Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava. – 2013. – Vyp. 2(9). – S. 277 – 285. – Rezhym dostupu : <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2013/13rsvisp.pdf>.
9. Fedorchak O. V. Innovatsii v derzhavnomu upravlinni: rehionalnyi aspekt : monohrafiia / O. V. Fedorchak. – Lviv : LRIDU NADU, 2013. – 194 s.
10. Khachaturian Kh. V. Innovatsii v derzhavnomu upravlinni : monohrafiia / Kh. V. Khachaturian. – Kyiv : NADU, 2005. – 252 s.
11. Chykarenko I. A. Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia systemy upravlinnia innovatsiinyim rozvytkom terytorialnykh hromad : dys. ... d-ra nauk z derzh. upr. : 25.00.04 / Chykarenko Iryna Arkadiivna. – Kyiv, 2016. – 456 s.
12. Shumpeter Y. Teoriya ekonomicheskogo razvitiya. Issledovanie predprinimatelskoy pribyili, kapitala i tsikla konyunkturyi / Y. Shumpeter. – M. : Progress, 1982. – 458 s.
13. Oslo Manual Proposed Guidelines for Collecting Reporting and Using Data on Innovation, 4th Edition – Oslo [sn]. 2018.-258 p. Retrieved from https://read.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/oslo-manual-2018_9789264304604-en#page22.

Надійшла до редколегії 05.06.19